

Олександр КУЧЕРУК (Київ)

МИКОЛА БИТИНСЬКИЙ – ГЕРАЛЬДИСТ, ІСТОРИК, МИТЕЦЬ

Микола Битинський залишив свій слід у низці допоміжних історичних наук, зокрема геральдиці, фалеристиці, вексилології, емблематиці, уніформології він був автором двох нагород УНР – Хреста Симона Петлюри (остаточний варіант) та Воєнного хреста, написав низку досліджень з указаних дисциплін, як графік створив чимало мистецьких творів, залишив по собі малярські роботи, книжкові ілюстрації, ікони, працював на педагогічній ниві, писав вірші, спогади, не цурався журналістської праці... всього і не перерахувати.

Народився Микола Битинський на Поділлі, як він сам любив говорити – “на Великій Україні”, в містечку Літині 24 листопада (за ст. ст.) 1893 р. в родині Оверка Битинського, де було ще двоє дітей. Згодом родина переїхала до Кам’янця-Подільського там губернський секретар О. Битинський працював у поштовому відомстві. У Кам’янці Микола пішов до школи. В одній із своїх автобіографій М. Битинський писав: “По початковій науці вчився в 4-х класовій міській школі (міське училище), потім закінчив 2-х річні педагогічні курси, отримав звання народного вчителя і коротковчителював у с. Карбівка Гайсинського повіту. По тому закінчив 4-х класну Художньо-Промислову школу по класу малювання”¹, в якій вчився з 1908 по 1912 рр. Учнем він був досить непоганим (крім співів), найкращі успіхи мав у малюванні, кресленні та каліграфії. У Художньо-промисловій школі його викладачем був, зокрема, В. Розвадовський (1875–1943), котрий вчився у А. Куїнджі у Петербурзькій Академії мистецтв, а 1905 р. заснував у Кам’янці художню школу, де працював до 1912 р. Довший час українські теми були головними у творчості В. Розвадовського найважливіші твори виконані ним на початку ХХ ст. Потім обставини змусили його переїхати до Ташкента, де він і прожив решту життя².

З початком Першої світової війни М. Битинського мобілізували до російської армії, родина без батька, який на той час вже помер, переїхала до родичів на Чернігівщину, подалі від воєнної завірюхи. Юнака направили

¹ Центральний державний архів вищих органів влади України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4018. – Оп. 1. – Спр. 2113. – Арк. 7.

² Вахрамєєв О. Сіяч прекрасного і доброго // Образотворче мистецтво. – 1971. – № 5. – С. 28–29.

служити рядовим 27-го запасного піхотного полку³, 1 січня 1915 р. переводять до 9-го Фінляндського полку, звідки 22 грудня того ж року посилають до 2-ї Оренбурзької школи прапорщиків, по закінченні якої він уже прапорщиком служить у 17-ій інженерній роті 66-го Бутирського полку під Двінськом, де у серпні 1917 р. призначається начальником саперної команди. Військову службу у російській армії закінчив у листопаді 1917 р. За участь у бойових діях нагороджений орденом Св. Анни IV ст.⁴.

До березня 1919 р. М. Битинський жив у Кам'янці-Подільському якийсь час навіть вчителював у с. Демшина неподалік Кам'янця-Подільського і перебував на військовому обліку у гайсинського повітового "військового начальника". І лише у березні 1919 р. мобілізований до Армії УНР і призначений поручником 1-ї сотні інженерного куреня 2-го інженерного корпусу у Вінниці, але одразу направлений на місячні військово-вчительські курси, що готували інструкторів культурної національної освіти. Влітку повертається до військової служби на посаду командира сотні 1-го рекрутового полку. В час боїв під Проскуровом у листопаді 1919 р. потрапив у полон до денікінців, звідки незабаром втік, але був інтернований поляками і направлений у табір в Ланьцуті.

Починаючи з березня 1920 р. він служив у 6-ій стрілецькій дивізії (командир ген. М. Безручко) як командир саперної сотні, у жовтні 1920 р. підвищений до звання поручника зі старшинством з 10 травня 1917-го, тобто з часу завершення служби у російській армії. Пізніше, з його слів, "в складі своєї дивізії брав участь в боях при поході на Київ і при відступі з нього. При тому брав чинну участь і в історичній обороні Замостя побудовою з технічним куренем сильних польових укріплень навколо міста, що дало можливість дивізії витримати трьохдобову тяжку облогу і масові штурми більшовицької кінноти Буденного"⁵.

Не вважаючи поразку у Визвольних Змаганнях остаточною, значна частина особового складу Армії УНР, перебуваючи у польських таборах, підтримує можливу у таборних умовах бойову готовність, зберігає військову структуру, проводить навчання тощо. М. Битинський разом з іншими перебував (з кінця 1920 р.) у таборах інтернованих вояків Армії УНР, спочатку в Александрові-Куявському а по тому у Щипьорно біля Каліша. Тут він служив начальником культурно-освітнього відділу штабу дивізії (начальник – генерал В. Змієнко) і табору, де 1921 р. його підвищено до рангу сотника зі старшинством з 10 листопада 1918 р. Про таборове життя українських вояків М. Битинський писав так: "Шабля і рушниця замінені були на книжку й інші знаряддя культури і з цією новою зброєю в новій фазі боротьби за Батьківщину український вояк на цій

³ Усі дані про проходження військової служби в царській російській та українській армії почерпнуто зі "Службового реєстру" М. Битинського (ЦДАВО України – Ф. 5235. – Оп. 1 – Спр. 2112).

⁴ Найнижчий, перший орден у системі російської системи нагород, але який відкривав дорогу до наступних орденів, що за сприятливих обставин приводило до особистого дворянства, а то і спадкового та доступу до здобуття вищої військової освіти, що у свою чергу давало можливість, радше теоретичну отримання вищих військових звань.

⁵ ЦДАВО України – Ф. 4018. – Оп. 1. – Спр. 2113. – Арк. 9.

відповідальній стійці виконав так само чесно свій обов'язок, як перед тим виконував його у полі⁶.

Хоча перші проби пера М. Битинського за його словами, датуються 1912 р., у час перебування в художній школі у Кам'янці-Подільському але саме у таборах він активно співпрацює з українською таборовою пресою. Спочатку разом з частинами 6-ї стрілецької дивізії він перебуває в таборі в місті Александрові й у серпні 1920 р. призначений редактором газети "Нове життя", що виходила у таборі. Перше число "Нового життя" вийшло 15 грудня 1920 р., друкувалося на "шапірографі" накладом близько 40 примірників, а вже з 39-го числа часопис друкувався високим друком у таборній друкарні 6-ї стрілецької дивізії, наклад збільшено до 250 примірників. У квітні 1922 р. замість кількох дрібних таборових видань створено спільне – "Український Сурмач", та й це видання проіснувало недовго, з ліквідацією таборів перестало виходити.

У таборі М. Битинський для потреб курсів українознавства, на яких він викладав, підготував і видрукував збірку текстів для слухачів "Наша Батьківщина – Україна" (1923). Крім викладання на курсах українознавства, М. Битинський працював учителем креслення і малювання в старших класах української реальної школи в Щипорно і в тому ж таборі вчив малюванню та читав лекції з історії українського мистецтва в малярській студії Таборів професійні курси, студії гуртки, школи тощо надавали можливість інтернованим отримати фахову підготовку яка стала б їм у пригоді після виходу з таборів та повернення до цивільного життя. Пише він під псевдонімом Микола Оверкович (псевдонім утворено від імені його батька Оверка) також і вірші, частину з яких опубліковано у табірній періодиці, а 1923 р. його поезії вийшли в табірному видавництві окремою збіркою "В гromі і бурі"; на жаль, наклад її був досить малим і нам не вдалося розшукати цю збірку.

Приятельські стосунки зав'язалися у нього з о. Петром Білоном, котрий 1921 р. разом з однодумцями заснував у таборі в Александрові (з 2-го числа часопис виходив у таборі Щипорно) "неперіодичний журнал Братства Св. Покрови 4 і 6 стр. дивізій" під назвою "Релігійно-науковий вістник". Всього вийшло 15 чисел і, як багато табірних видань, "Вістник" припинив своє існування після ліквідації таборів інтернованих військовиків Армії УНР на території Польщі. У цьому часописі надруковано кілька поезій М. Оверковича релігійної тематики. Наведемо лише один уривок з поеми "У Великі Дні":

Слова письма святого нагадали
В цей день сумний, невтішний і мені,
Що так колись Іуди продавали
І мій народ, конаючи в борні.

Що ще й тепер словами правди й миру
Нові іуди з медом на устах
Ведуть народ мій бідний під сокиру, –
В ярмо заковують на розпачі на жах...⁷

⁶ *Битинський М.* Українське Воєнне товариство на культурно-освітньому фронті // Гуртуймося – Травень 1932. – С. 42.

⁷ *Оверкович М.* У Великі Дні // Релігійно-науковий вістник. – 1923. – Ч. 7–8. – С. 1.

Згодом. Петро Білон писав у своїх спогадах про М. Битинського: “Обставини і різnorodна обдарованість казали сотникові Української Армії братися за все: за редагування, за поезію, за малярство, за графіку, за проектування хрестів, медалів, надгробних пам’ятників, ілюстрацій, гербів, портретів, за статті, починаючи від популярних на різні теми і кінчаючи вузькоспеціальними з головної фахової ділянки – геральдики. Все це вимагало великого універсального знання”⁸.

До речі, значно пізніше саме М. Битинський спроектував надгробок о. Петра Білона на кладовищі біля церковного православного комплексу у Бавн-Бруці (США).

У таборах М. Битинський прожив до 1923 р., після їх ліквідації він перебрався до Праги, де на спеціальних матуральних курсах, організованих українським громадським комітетом (голова М. Шаповал), пройшов підготовку і у жовтні 1924 р., склавши іспити, отримав Свідоцтво зрілості матуральних курсів під числом 22, тобто атестат за середню школу. Того ж року був зарахований до Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова у Празі на підвідділ історії суспільних наук історико-літературного відділу. На час вступу М. Битинського директором інституту був професор Л. Білецький, серед викладачів зустрічаємо історика мистецтва і митця В. Січинського, котрий очолював кафедру графічного мистецтва.

За час існування інституту історико-літературний відділ з дипломом учителя закінчило 84 особи. Навчання тривало 4 роки і поділялося на 8 семестрів. На останньому курсі М. Битинський з добрими оцінками склав іспити з низки дисциплін і написав дві наукові праці – “Українська еміграція після Полтавського бою” та “Схід і Захід в мальовидлах Богородчанського іконостасу”. На цій підставі 19 червня 1929 р. йому присвоїли звання “педагога середніх шкіл із правом викладати історію, історію мистецтва й археологію в усіх класах шкіл середньо-шкільного типу з українською мовою навчання”⁹ та видали диплом про вищу освіту устанавленого зразка.

М. Битинського цікавила геральдика та інші суміжні історичні дисципліни, з яких він у Празі слухав лекції приватним чином, брав уроки малюнка. У кого саме, в якому обсязі – невідомо, одне зрозуміло, що то не було системне навчання.

Живучи у Празі, М. Битинський продовжує підтримувати тісні зв’язки з колишніми українськими військовиками, бере участь у громадському житті української еміграції.

Найважливішою справою М. Битинського у празький період його життя стало виготовлення остаточного проекту відзнаки Хрест Симона Петлюри. Думка заснувати нагороду на честь Голови Директорії Головного Отамана військ УНР С. Петлюри виникла одразу після його загибелі у 1926 р. Спочатку Товариство імені С. Петлюри запропонувало заснувати новий вид відзнаки – перстень С. Петлюри для нагородження усіх, хто воював чи працював у державних структурах УНР під його керівництвом.

⁸ Білон П., *прот.* Спогади. – Пітсбург 1952. – С. 135.

⁹ ЦДАВО України – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2112. – Арк. 11.

Нагороду Української Народної Республіки “Хрест Симона Петлюри” було встановлено 22 травня 1933 р. Головною Командою Військ і Флоту УНР та затверджено Президентом УНР в екзилі М. Лівіцьким.

У “Наказі Головної Команди Війська і Флоти Української Народної Республіки № 1” зокрема вказувалося: “Симон Петлюра Наказом Головної Команди від 10 жовтня 1920 року № 70, виданим в Кам’янці на Поділля, встановив орден “Визволення” для відзначення старшини і козаків “за виявлені ними підчас упертої боротьби за волю і славу своєї Батьківщини вчинки хоробрости, мужности і розпорядливости”.

Обставини дальшої боротьби та поневільне перебування на еміграції перешкодили свого часу нагородженню тим орденом наших лицарів відповідно до їхніх бойових заслуг, хоч ціле вояцтво, як у часі минулої боротьби, так і виявленою витривалістю на еміграції безперечно заслужилося перед Україною.

Тому, у виконання так виразно виявленої ще на рідній землі волі покійного Вождя про відзначення наших вояків, встановлюється з нагоди 15-ої річниці існування Армії Української Народної Республіки на вшанування світлої пам’яті її Творця і Вождя – Хрест Симона Петлюри”¹⁰.

В основу форми остаточного варіанта Хреста М. Битинський поклав проект знака нездійсненого у енерівського ордена Визволення. Перші знаки Хреста Симона Петлюри було виготовлено у Варшаві, пізніше було зроблено ще два додаткові випуски.

Знак чинного Хреста Симона Петлюри має форму чотирьохраменного хреста чорного кольору з видовженим нижнім раменом. Усі рамена мають розширення від середини до кінців. На нижнє рамено накладено білий меч вістрям вгору, над ним, на верхньому рамені – білий тризуб. На звороті наносився номер знака. З допомогою кільця хрест кріпився до стрічки синього кольору з чорною широкою смугою посередині та вузькими чорними смугами по краях стрічки. З обох боків середньої чорної смуги є по дві вузькі смуги жовтого кольору. До одягу знак кріпився за допомогою шпильки, в пізніших випусках – гвинтом. У комплект знака входила також мініатюра (фрачний варіант) Хреста, яка повторювала форму знака Хреста. Особа, нагороджена Хрестом Симона Петлюри, отримувала знак ордена, мініатюру та Грамоту.

Інформацію про встановлення Хреста Симона Петлюри було широко розповсюджено через пресу. Так, часопис “Гуртуймося”, редакторами-видавцями якого були М. Битинський та В. Филонович (про часопис буде мова нижче), вмістив “Умови набуття “Хреста Симона Петлюри”¹¹. Там писалося: “Хто рефлектує на нагородження хрестом, має переслати заповнену анкету [...] рівночасно належить вислати половину вартості хреста і грамоти [...] Хрест емальований, посеребрений, виготовлений з білого металю (томбаку) з накладним тризубом і мечем. Ціна хреста з шовковою стрічкою та грамотою з пересилкою – 6.50 зл. Ціна самої грамоти артистично виконаної артистом П. Холодним –

¹⁰ Тризуб – 1933. – 25 травня. – С. 2–3.

¹¹ Гуртуймося – 1936. – Ч. 1–11 (17–18). – Червень. – С. 2.

1 зл. Ціна срібної мініатюри хреста з шовковою стрічкою з пересилкою 6 зл. Запасова стрічка широка – 1 зл., вузька – 0,50 зл.”¹².

1937 р. підготовлено проект “Закону про встановлення воєнного ордена імені Симона Петлюри, що його ухвалила Рада Міністрів” та Статуту нагороди, який опрацював полковник М. Стечишин. Статут визначав статус нагороди, регламентував порядок нагородження тощо¹³. З певних причин Закон і Статут Хреста Симона Петлюри 1937 р. не було затверджено, його функціонування і далі регламентувалося “Наказом Головної Команди Війська і Флоти Української Народної Республіки № 1 від 22 травня 1932 року”. До питання статусу нагороди повернулися лише після завершення Другої світової війни. Українська Національна Рада (УНРада) внесла до порядку денного 7-ї сесії у 1972 р. питання про статус Хреста Симона Петлюри. Запропонований проект перетворення хреста Симона Петлюри на триступеневий не знайшов підтримки, натомість УНРада ухвалила постанову надати хресту статус ордена.

Ще 1929 р. М. Битинський разом з полковником В. Филоновичем заснували часопис “Гуртуймося” з підзаголовком “неперіодичний журнал військово-громадської думки”, спочатку на правах рукопису по тому – високим друком.

Характерною була створена М. Битинським обкладинка – вгорі дугою назва часопису, а посередині композиція, в центрі якої декоративний аркуш, над аркушем військовий шолом, а навколо прапори, шабля, гілки. Згодом М. Битинський переробив обкладинку, замість аркуша увів знак Залізного хреста та зробив загальну композицію компактнішою.

М. Битинський друкував у “Гуртуймося” свої нариси і статті під власним прізвищем, а поетичні – під псевдонімом Микола Оверкович. Цікавою є його стаття у числі 9 (травень) 1932 р. “Військові відзнаки Української Національної Армії”, в якій він розглядає історію “українізації” військових одностроїв російської армії та створення одностроїв Армії УНР, Січових Стрільців, Української Галицької Армії, а також коротко торкається військових відзнак – Залізного Хреста, нереалізованого Хреста Визволення та Хреста УГА. Стаття має кілька схем, що полегшують сприйняття матеріалу. То була фактично перша узагальнююча праця на цю тему.

У 10 числі (січень) 1933 р. він помістив нарис “До 15 річниці бою під Крутами” та поему “Крути”. Спеціальне число, 8 (січень–червень) 1936 р., що присвячене пам’яті Голови Директорії УНР, Головного Отамана Армії УНР С. Петлюри, має статтю М. Битинського, що починається так: “Симон Петлюра... Велике ім’я великого борця за Волю; ім’я, що голосно пролунало по всіх розляглих просторах, по усіх найдальших закутах України; [...] ім’я, що стало синонімом нашого часу визвольного змагання...”

У Празі діяв Союз українських журналістів і письменників на чужині (1932 р. нараховував понад 40 членів), головою якого довгий час був С. Сірополко, до президії входив, зокрема, В. Филонович. Членом Союзу М. Битинський став 1932 р., а незабаром його обрали членом ревізійної комісії

¹² Там само.

¹³ ЦДАВО України – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 1902. – Арк. 1–16.

Майже десять років М. Битинський живе з творчих заробітків, переважно з графічних та оформлювальних робіт, значна їх частина пов'язана з емігрантським середовищем. У той період він створює низку своїх перших геральдичних творів, виграє кілька конкурсів на емблеми установ чи організацій.

У цей час він виконав кілька геральдичних проектів: емблему гідротехнічного відділу Української академії у Подєбрадах, значок Громади українських і білоруських студентів-лісівників Празького політехнічного інституту, знак Українського педагогічного інституту ім. М. Драгоманова та емблему Українського вільного козацтва у Празі. Йому ж належить проект, за яким виготовлено печатку Студентської громади при Українському педагогічному інституті ім. М. Драгоманова.

Добрі стосунки склалися у М. Битинського з емігрантськими колами кубанських козаків у Празі, з якими українська еміграція тісно спілкувалася. На той час боротьба в кубанському козацькому середовищі між проукраїнською частиною і проросійською групою закінчилася “перемогою” проукраїнської. Очолювали Громаду кубанців спочатку П. Макаренко, а потім Ф. Щербина. М. Битинський створив Герб Вільного козацтва (1934), який використовувався на офіційних документах, печатці та виданнях Громади кубанців у Празі. Нам доступний друкарський відбиток цього герба. Композиція емблеми досить вдала, але назвати її гербом можна лише умовно; у центрі булава, поруч з якою симетрично – літери В і К, під цим блоком перехрещені шабля і перо (перо непропорційно велике у порівнянні з шаблею), під ними каламар, нижню половину заднього плану складають корінці книг, а вгорі за кулею булави сонце з промінням, усе це обрамлено вибагливою орнаментованою смугою.

Кубанці в Празі заснували двомовні часописи “Вільне козацтво – Вольное казачество”, редактором якого був кубанець І. Білий (у російському написанні “И. А. Бильий”), та часопис кубанської молоді “Чорноморець”, обкладинки до якого виконав також М. Битинський, йому ж належить художнє оформлення річника “Календар-альманах “Вольного казачества – Вільного козацтва” на рік 1930 год”. На обкладинці між промінням сонця вписано літери слова *календарь*, а над ними – емблеми семи козацьких військ. М. Битинський виконав і заставки до помісячного календаря, у верхній частині кожної з дванадцяти сторінок вміщено графічні композиції, у яких “переплелися” знаки зодіаку, українські та античні мотиви.

У цьому ж альманасі М. Битинський опублікував досить значну розвідку російською мовою “Казачьи гербы”. Це одна з його ґрунтовних геральдичних праць. Автор, розуміючи, що читачем буде публіка, мало обізнана з геральдикою, на початку подає основні відомості з геральдики, базові геральдичні закони і правила, далі розповідає про виникнення окремих поземельних козацьких гербів.

М. Битинський підкреслює, що первинним козацьким формуванням були українські запорожці, які фактично сформували основи військової тактики, структуру війська, а також форму господарського життя козаків. Пишучи про герб кубанських козаків, він наголошує, що “печатка чорноморського Війська чи вірніше, печатка коша Війська вірних козаків Чорноморських, як вона офіційно

називалася, походить по суті, безумовно від печатки військової запорозької Запорожці здавна мали у себе військову печатку і раніше решти Козацтва володіли власним гербом [...] По переході запорожців, після ліквідації Січі у 1775 р., на Кубань і після утвердження їх на нових землях як Чорноморських козаків, виникає у цього козацтва печатка, зображення на якій, правда, у трохи зміненому виді, повторює традиційне зображення печатки і герба колишніх запорожців”¹⁴.

Характерно, що хоча у цій розвідці М. Битинського йдеться про козацьку геральдику, він не втримується і робить відступ, щоб згадати про державний герб України – тризуб: “При затвердженні герба звертаються до своїх старих регалій, що мають за собою юридичну або традиційну силу; в оживленні тих регалій у нових умовах і створюється щось нове, яке твердо стоїть на старому. Це – традиція неперервності історичного процесу. [...] Наш час дає приклади повернення до своїх старих регалій і священних знаків серед народів, що досягли після російської революції своєї державної незалежності. Так поступила Україна, вибравши своїм державним гербом, після ліквідації герба царського, знак київського князя Володимира Святого – тризуб”¹⁵.

У час співпраці з Українським воєнно-історичним товариством прізвище М. Битинського з’являється у вихідних даних збірників “За державність”. Так, у 5 числі (1935) статтю С. Шрамченка “Закон про державну українську флоту та його виконавці” проілюстровано кольоровими зображеннями двох військово-морських прапорів. У ч. 6 (1936) вказано, що М. Битинський готував “світлини до друку”, тобто виконував технічне ретушування. Але, захопившись, він інколи, намагаючись покращити світлини, ледве не повністю перемальовував їх так, що виходив майже малюнок. У 7-му числі він містить три мальовані таблиці одностроїв Гайдамацького коша Слобідської України: козака Чорного куреня, козака Червоного куреня та старшини Червоного куреня. Кожна таблиця, крім зображення вояка зі зброєю, має схеми розташування наруківних знаків.

У Празі М. Битинський підготував вексилологічні проекти, частина з них були втілені. Це прапор Товариства “Сокіл” у Празі, прапор Союзу Українського Сокільства за кордоном Товариства “Січ” у Братиславі, Української громади в Софії, прапор Дружини лицарів Хреста Симона Петлюри. За його проектом виготовлено надгробок президента Білоруської Народної Республіки Кречевського (Прага), полковника донських козаків Фролова (Літомишль) тощо.

Одночасно М. Битинський багато працює над геральдичними таблицями. До кінця 1930-х рр. він підготував цілу низку таблиць, окремі з них були видрукувані як поштівки: “Державні Відзнаки України” (герби – великий, середній і малий, прапори, корогви, значки, печатки – велика, середня і мала; Прага, 1939), “Соборний Герб України” (Відень, 1940), “Герби українських земель” (Відень, 1940). За свідченням автора, окремі оригінали перейшли до приватних колекцій, так, “Альбом Гербів Українських Земель” з 32-ма кольо-

¹⁴ *Битинский Микола*. Казачьи гербы // Календарь-альманах “Вольного казачества – Вільного козацтва” на рік 1930 год. – Прага, 1929. – С. 115.

¹⁵ Там само. – С. 114.

ровими гербами (1939) зберігався у професора С. Смалья-Стоцького “Альбом гербів українських гетьманів” з портретами – у священника А. Кістя, герби “Вільного козацтва” (1937) – у інженера Єременка, альбоми гербів міст Галичини стали власністю О. Ярошевського, таблиці з гербами українських земель (1958) перейшли у власність Українського Народного Дому у Торонто¹⁶.

Більшість цих геральдичних робіт М. Битинського можна вважати вдалими, вони викликали згодом низку реплік та простих повторень без згоди і зазначення автора. М. Битинський навіть надрукував лист-протест у часописі “Рід та знамено” (1947 р., ч. 1), у якому вказував, що “в одній книгарні побачив в масовому продажу першу таблицю мого альбому під назвою “Державний Герб Великий [...] мій авторський підпис під рисунком цілковито усунуто [...] Тому новоявлена в продажу таблиця з великим державним знаменом є звичайний огидний плагіат, злочин та підле використання авторського права [...]”¹⁷.

Співпрацюючи з празьким видавництвом “Сіяч” при Педагогічному університеті ім. М. Драгоманова, митець оформив для “Сіяча” низку видань. У ці роки він оформив також збірку поезій автора гімну ОУНО. Бабія “Гуцульський курінь” (1927), видану Групою Української Національної Молоді¹⁸ у Празі, працю генерала М. Омеляновича-Павленка “Зимовий похід”. У авторському графічному оформленні Українське воєнне товариство у Варшаві видало працю М. Битинського “Мазепинці по Полтаві” (1938) як 6-ту книжку серії “Бібліотека Українського воєнно-історичного товариства”. В основу графічної композиції оправи М. Битинський поклав герб І. Мазепи, за ним – військовий обладунок. За змістом його праця є доброю, однак ще лише компіляція з М. Грушевського, М. Костомарова і тоді ще молодого І. Борщака.

У час відродження Карпатської України стрімке піднесення національної свідомості українців Закарпаття швидко перетворило їх з “русинів” на свідомих українців. 1938 р. нарешті, після майже двох десятиліть обіцянок з Праги, українське Закарпаття, чи офіційно Підкарпатська Русь, отримало статус автономного краю. Настав час змін – утворено уряд автономії, політичні партії стали готуватися до майбутніх виборів до крайового парламенту – сойму. У цей час до Закарпаття прибуло чимало українців з Чехословаччини, Галичини та інших регіонів: політичні діячі, військові, митці тощо. Тут треба вказати, що саме тоді ж, довше чи коротко на Закарпатті перебували такі художники як М. Михайлович, М. Бутович, Р. Лісовський та ін.

М. Битинський навесні 1939 р. перебирається до Закарпаття, бо закарпатське українське шкільництво відчуває брак учителів, які б могли викладати літературною загальноукраїнською мовою, і обіймає посаду вчителя української мови і літератури у 1-6 класах Української державної гімназії в м. Білки. У спрямуванні міністерства культури, шкіл і народної освіти від 2 березня 1939 р.

¹⁶ ЦДАВО України – Ф. 4018. – Оп. 1. – Спр. 2113. – Арк. 16–17.

¹⁷ *Битинський М.* Лист до Редакції // Рід та знамено. – 1947. – Ч. 1. – С. 31–32.

¹⁸ Група Української Національної Молоді увійшла до створеної у 1929 р. Організації Українських Націоналістів.

мовиться: “На Ваше прохання іменую Вас договірним професором при Українській Державній Реальній Гімназії в Білках”¹⁹.

М. Битинський не обмежувався педагогічною діяльністю. Саме тоді остаточно формувалася структура самооборонної парамілітарної організації “Карпатська Січ”, і він став “членом Карпатської Січі – відділ в с. Білках біля Іршави – і брав участь у боротьбі карпатських січовиків проти мадяр у березні 1939 р.”²⁰.

У середині березня 1939 р., після окупації Угорщиною Карпатської України, він повертається до Праги, де влаштовується експедитором і книговодителем Музеї визвольної боротьби України й працює там до 1942 р.

1942 р. німці направляють М. Битинського звичайним робітником на завод “Рейнметал-Борсіг” у Берліні, де він фізично пропрацював до завершення військових дій у Німеччині, тобто до весни 1945 р. Тільки у цей критичний для них період німці після довшого часу ігнорування українського питання змушені були все ж таки почати переговори з представниками організованого українства, що утворило Український Національний Комітет (УНК) на чолі з генералом П. Шандруком. Німці ніяк не хотіли згодитися з вимогою української сторони офіційно визнати право українців на власну державу. Лише після узгодження цього питання генерал П. Шандрук отримав можливість розпочати формування Української Національної Армії (УНА), основу якої поклала 1-ша українська дивізія (1 УДУНА), що була сформована на основі колишньої 14-ї дивізії військ СС “Галичина”. Одночасно розпочато формування 2-ї дивізії і, за сучасною термінологією десантних підрозділів, М. Битинський, як колишній військовик Армії УНР і учасник збройної боротьби на Закарпатті, був залучений до військової служби в штабі командувача УНА, отримавши чергове військове звання майора. У його службовому посвідченні читаємо: “Цим стверджується, що майор Микола Битинський, народжений 24 XII 1893 року, дійсно є старшим старшиною штабу Української Національної Армії. Це посвідчення одночасно служить перепусткою на вступ майора Битинського до приміщень штабу Армії”²¹. Далі підпис генерала М. Садовського і печатка. Автор печатки – майор М. Битинський.

Печатка кругла, в центрі державний герб – тризуб, обведений двома колами, між якими написи німецькою та українською мовами “Штаб Української Національної Армії”, написи розділені ромбиками. Кутовий штамп має типову побудову напису у три рядки “Командуючий / Українською Національною / Армією”, нижче “штаб”, риски для внесення над ними дати, віддруковано “194_”, наступний рядок “ч.”, тобто число, і ще нижче – “місце постю”.

М. Битинський створив також печатку Українського Національного Комітету у Берліні. У власноручному списку сфрагістичних праць²² (складався у кінці 1960-х рр.) він помилково вказує, що обидві згадані печатки були у двох варіантах – українською та німецькою мовами, хоча доступний нам відтиск печатки штабу УНА – двомовний. За аналогією можна вважати, що печатка УНК також була двомовною.

¹⁹ ЦДАВО України – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2111. – Арк. 15.

²⁰ Там само. – Спр. 2112. – Арк. 31.

²¹ Там само. – Арк. 21.

²² Там само. – Ф. 4018. – Оп. 1. – Спр. 2113. – Арк. 8.

УНА довго не проіснувала, вона фактично до кінця війни перебувала в стадії формування. Більшість військових підрозділів УНА опинилися в американській та британській зоні окупації Німеччини. М. Битинський, за його словами, “втік з Берліну до Вейсендорфу (Тюрінгія), а звідти до Баварії [у] Бад-Кісінген. Звідти інтернований до таб[ору] Ашафенбург”²³.

Для громадян різних країн та різних національностей, що до того перебували у німецьких концтаборах і таборах для військовополонених, працювали у промисловості та сільськогосподарстві, союзники та міжнародні організації створили мережу таборів переміщених осіб (так звані табори Ді-Пі), які забезпечувалися усім необхідним. Ці переміщені особи мали б повернутися до тих країн, з яких вони потрапили до Німеччини. Найнастирливішими були радянські репатріаційні місії, котрі усіх, що до війни були радянськими громадянами, намагалися вивезти до СРСР. Проте досить швидко стало зрозуміло, що попереду їх чекають нові табори – радянські. І на цьому ґрунті виникало чимало конфліктів аж до смертельних. Влада радянських місій не поширювалася на українців та представників інших національностей, що до війни мали громадянство Польщі, Чехословаччини чи інших країн. Основне завдання адміністрації таборів полягало в тому, щоб зайняти чимось тисячі і тисячі осіб, для того організувалися різноманітні курси, гуртки тощо з метою підготувати людей до вільного життя. Вони могли освоїти нову професію, отримати ту чи іншу фахову підготовку. Великозначення надавалося дозвіллю, зокрема працювали різноманітні творчі гуртки – хори, драматичні, мистецькі. Виходили таборові газети, журнали, поступово налагоджувалося видання книжок, у таборах перебувало чимало відомих літераторів та науковців – досить згадати І. Багряного, У. Самчука, В. Барку, Ю. Шевельова, Г. Костюка, П. Одарченка, Ю. Лавріненка... Активним було церковне життя як православних, так і греко-католиків. Відновлювалася політична діяльність, у таборах активізувалися політичні середовища, відомі ще з довоєнного часу, зокрема обидва крила ОУН (мельниківці та бандерівці), уенерівські партії, гетьманці, створювалися нові політичні партії.

М. Битинський до війни був чехословацьким громадянином і міг особливо не боятися радянських репатріаційних місій, але обережним мав бути. Перебував він у таборах Ді-Пі довший час: у квітні–червні 1945 р. – у Веймарі, червні–вересні – у Бад-Кісінгені, з вересня 1945 по червень 1947 р. – в Ашафенбурзі, потім недовго – у таборах в Байройті, Майнц-Кастеллі, Етлінгені та ін.

Скрізь він переважно займався викладацькою працею, так, в Ашафенбурзі читав в українській гімназії історію України, навчав малювання, каліграфії. Коли 1947 р. його перевели до табору у Байройті, то дирекція Ашафенбурзької гімназії видала йому довідку за підписом директора І. Барана, в якій високо оцінено його педагогічну працю. Там, зокрема, сказано: “Пан Микола Битинський був знаменитим знавцем викладених предметів, їх методики, вмів зацікавити і захопити молодь своїми викладами, молодь любила і дуже цінила Його лекції [...] Дирекція гімназії висловлює Йому найщирішу подяку за вмилу і цінну його працю над вихованням укр. молоді на еміграції”²⁴.

²³ Там само (аркуші без пагінації).

²⁴ Там само. – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2111. – Арк. 35.

Діяльність М. Битинського у Ашаффенбурзі не обмежувалася викладанням згаданих дисциплін у гімназії, він також викладав малювання і креслення в українській господарській школі у тому ж таборі, читав лекції з теорії та історії українського мистецтва в табірній малярській школі, а на курсах українознавства читав лекції з історії українського війська, а також, що нас найбільше цікавить, протягом 1945 і 1946 рр. читав на цих курсах лекції з геральдики²⁵.

Зокрема він виконав проєкт надгробка з геральдичною композицією, в основі якої державний герб-тризуб, на могилі українських робітників-остарбайтерів в Ашаффенбурзі, що загинули внаслідок бомбардування союзницькою авіацією в кінці Другої світової війни.

У цей час М. Битинський проявляє активність у різних сферах. Так, він входить до Спілки українських журналістів, Спілки українських науковців і навіть обирається членом Німецького малярського товариства у Байройті.

Політично М. Битинський був задіяний в уенерівському русі, він став членом новоствореної на еміграції у Німеччині партії “Український національно-державний союз”. Цю партію засновано у травні 1946 р. на з’їзді у Новому Ульмі з кількох політичних груп, значна частина партійців належала до нової еміграції зі східних українських земель, інша частина складалася з колишніх військовиків УНР та “західняків”, пов’язаних з Українським Центральним Комітетом (УЦК) у Кракові. З 1950 р. головою партії став М. Лівичський – майбутній президент УНР в екзилі. М. Битинський увійшов до партії після 2-го з’їзду, що відбувся у вересні 1947 р. у таборі у Майнц-Кастеллі, де саме і перебував він у той час. До провідного активу партії тоді належав, зокрема, професор І. Кабачків, який був раніше деканом історико-літературного відділу педінституту ім. М. Драгоманова у Празі і добре знав М. Битинського, генерали Армії УНР М. Омелянович-Павленко, М. Садовський, полковник А. Валійський. Варто згадати також К. Паньківського, М. Ветухова, М. Шлемкевича, харків’ян В. Доленка і В. Дубровського. Треба зауважити, що М. Битинський не був дуже активним у політичному житті, йому більше до вподоби були справи творчі і наукові, зокрема геральдика та вексилологія.

Мабуть, найважливішими у повоєнний період у Німеччині до часу від’їзду до Канади можна вважати участь М. Битинського у діяльності Української Родовідної Установи (УРУ) та виданні часопису “Рід та Знамено”. Про потребу мати власну українську геральдичну і генеалогічну службу установі думалося ще за часів УНР, коли у процесі створення нової держави гостро постали проблеми фахового створення та виготовлення різноманітних печаток, емблем, прапорів тощо²⁶. Зрозуміло, що дослідження з цих історичних дисциплін проводилися, працювали дослідники, котрі більшу чи меншу увагу приділяли цим проблемам, існували окремі формальні чи неформальні групи і колективи, але то були лише короткотривалі епізоди. Так, за свідченням М. Битинського, 1937 р. у Львові

²⁵ Люди й події // Рід та знамено. – 1947. – Ч. 1. – С. 27.

²⁶ Варто сказати, що великий і малий герб УНР (не сам тризуб) з точки зору геральдики складено абсолютно безграмотно, бо основу будь-якого герба складає емблема на щиті певної геральдичної форми і кольору т. д.

було створено товариство під назвою Українська Родовідна Установа (УРУ), розроблено статут, інші документи. Нам не вдалося виявити у львівській періодиці 1937 р. жодної згадки про УРУ, що може свідчити про локальність і певну приватність товариства.

Група емігрантів-однодумців у Німеччині, до числа яких входив, зрозуміло, М. Битинський, спробували чи то відновити, чи то створити ще раз Українську Родовідну Установу УРУ розглядалася як установа, що реєструє шляхетні роди, надає та затверджує герби тощо. Одночасно створювався Інститут родо- та знаменознавства, який очолив М. Міллер²⁷.

М. Битинський, а саме він був промотором створення УРУ, розумів УРУ як “об’єднання українських ознаменованих родів. Основне завдання УРУ – оформлення і скріплення українських родів”, у своїй діяльності УРУ “допомагає оформленню українських родів та дає вказівки в провадженні їх. Виробляє родові знамена та затверджує їх за родом. Реєструє українські роди та затягає їх до Української Родовідної Книги. Проводить родослівні пошукування. Допомагає виправленню скалічених прізвищ”²⁸.

Згідно із задумом М. Битинського, “завданням кожного роду є негайно оформити свій рід, прийняти родове знамено, втягнути свій рід до Української Родовідної Книги”²⁹. Стати “ознаменованим” родом, тобто отримати герб роду і зареєструвати його в Українській Родовідній Книзі, може будь-який український рід, він має визначити з членів роду Родову раду, у якій найстарший віком стає Головою цієї ради. Рід має вести літопис роду, усі документи, світлини тощо зберігати у “родовому письмосховищі”, досліджувати минуле свого роду, поріднених родів, а також написати історію свого роду. Усі “ознаменовані” роди вносяться чи, за терміном М. Битинського, “втягуються” до Української Родовідної Книги, чие завдання “ввести в систему хронологічні записи роду та всіх його розгалужень і схоронити для потомства документальні дані про рід”³⁰.

Старі шляхетські роди повинні підтвердити своє шляхетство і лише після підтвердження від УРУ вони матимуть право використовувати свої історичні герби.

Практично необхідно було подати заяву встановленого зразка до УРУ, замовити в мистецькому відділі управи УРУ герб (кольоровий і графічний), подати копії свідоцтв про народження, шлюб чи смерть представників принаймні трьох поколінь, короткий нарис роду, світлини його членів, а також “свідоцтво некаральності та моральності прохача, засвідчене 2-ма вірогідними свідками”³¹.

²⁷ Міллер Михайло – український історик. Вчився в Московському Харківському університетах, 1911 р. закінчив навчання з дипломом кандидата юридичних наук, з 1925 р. на педагогічній роботі, зокрема, викладав у Катеринославі, одночасно завідував археологічним відділом Історико-археологічного музею (1931–1933) у Таганрозі, Ростові-на-Дону. Після Другої світової війни – в еміграції у Німеччині.

²⁸ Рід та знамено. – 1947. – Ч. 2. – С. 46.

²⁹ Українська Родовідна Установа// Рід та знамено. – 1947. – Ч. 1. – С. 4.

³⁰ Там само. – С. 5.

³¹ Там само. – С. 4–5.

Особи шляхетного походження додатково подають документи, які підтверджують його.

Коли роду буде надано герб та внесено його до УРК, то йому видадуть “одне барвне знамено великого розміру, 20 малих відрисів знамена у графічному означенні, малу грамоту, що стверджуватиме вписання роду в Родовідну Книгу, з дорученням знамена”³².

УРК “запроваджена з метою ввести в систему хронологічні записи роду та усіх його розгалужень, і схоронити для потомства документальні записи про рід. Всі українські роди [...] будуть вписані до Української Родовідної Книги. Ці книги провадить і доконує записів Управа УРУ. Тільки цей примірник Української Родовідної Книги має доказову силу”³³. УРК складається з чотирьох частин: книга стародавніх родів, книга козацьких родів, книга “ново ознаменованих” родів, книга “новоудостойнених” родів.

У додатках до 1-го числа “Рід та Знамено” надруковано “Статут Української Родовідної Установи”. Згідно з “Загальними засадами” УРУ визначається самоврядна організація і “діє на цілому українському просторі та серед еміграції”³⁴, а місцем перебування УРУ “є кожночасне місце осідку Українського Державного осередку”³⁵. Далі йдуть розділи “Основні засади та мета УРУ”, “Членство”, “Керма УРУ”, “Снем (з’їзд) Знаменованих Родів”, “Почесна Зверхність”, “Рада УРУ”, “Гонорова Рада”, “Управа УРУ”, “Органи УРУ на місцях”, “Засоби УРУ” тощо.

Найвищим органом УРУ є *Снем (з’їзд) Знаменованих Родів*, який обирає *Почесну Зверхність* у складі 30 осіб, обраних дожиттєво, що “приходить до голосу та видає свій судв справах надзвичайної ваги, що заходять у житті УРУ”³⁶. Снем обирає *Раду УРУ* з 21 члена на 3 роки, її головне завдання – контроль за діяльністю Управи УРУ, для того Рада зі свого складу вибирає ще й *Перевірочну комісію*. А з “метою всебічного розгляду всього, що торкається чести роду, його прав та відзначень”³⁷ з’їзд обирає на 3 роки семичленну *Гонорову Раду*. Всі ж справи УРУ між з’їздами веде *Управа УРУ*, яку також обирає на три роки з’їзду складі 9 членів. Статут передбачає структуру УРУ на місцях у відповідності до адміністративного поділу. Кошти УРУ складаються з внесків членів УРУ та інших доходів. Річне справоздання передбачає укладання щорічного фінансового звіту УРУ. Ну, а зміни до статуту приймаються двома третинами голосів делегатів з’їзду УРУ, до того ж “зміна статуту не може торкатися ідеологічних засад УРУ, як рівно ж жадний орган УРУ не може зарядити скасування УРУ”³⁸.

Як бачимо, УРУ задумувалася М. Битинським як своєрідна структура, що, крім формальної реєстрації родів, мала б виконувати функцію згуртування укра-

³² Там само. – С. 5.

³³ Там само.

³⁴ Додатки Статут Української Родовідної Установи// Рід та знамено. – 1947. – Ч. 1. – С. 1.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само. – С. 3.

³⁷ Там само. – С. 4.

³⁸ Там само. – С. 7.

їнської нації на основі спільного походження, родової спорідненості тощо. Чи можливо це було в умовах еміграції? Питання значною мірою риторичне, але те, що такі, як М. Битинський, задумувалися над згуртуванням українців і намагалися щось робити у цьому напрямку, уже є великою справою. Треба врахувати, що все те відбувалося в таборах для переміщених осіб у Німеччині, яка тільки починала відбудовувати зруйноване війною життя і господарство. З доступних нам джерел можна назвати однодумців М. Битинського, це у першу чергу згадуваний М. Міллер, В. Сенютович-Бережний, В. Козловська, Б. Ясенчик, Б. Лончина, М. Андрусак, О. Оглоблін. Та самого лише ентузіазму і бажання за тих важких часів і несприятливих обставин було замало для втілення такого проекту.

11–12 жовтня 1947 р. у таборі Майнц-Кастеллі відбувся I з'їзд УРУ. Про це подано ширшу інформацію у 4-му числі часопису “Рід та Знамено” за 1947 р. Всього, згідно з інформацією, на з'їзді разом з гостями були присутні близько 70 осіб, хоча на світлинах учасників з'їзду, як у залі, так і перед входом до будинку можна нарахувати близько 30 осіб. До з'їзду було влаштовано невелику виставку оригінальних творів та фотокопій, книжок, виставлено 4 числа часопису “Рід та Знамено” тощо. На репродукції світлини у часописі можна розглядити роботи Ю. Нарбута, М. Битинського, Ю. Масютина. М. Битинський виставив емблему та печатку УРУ, 5 аркушів з ескізами прапорів військово-морського флоту.

У статті, на жаль, не подано прізвищ присутніх на з'їзді, навіть членів президії. Зачитали привітання з'їздові від імені гетьманової О. Скоропадської від митрополита УАПЦ Полікарпа, а також М. Андрусак, З. Кузелі, О. Оглобліна, Я. Пастернака, І. Розгіна, С. Шраменка. На засіданнях зачитано низку доповідей: В. Сенютовича-Бережного “Про західно-європейську, українську та польську геральдику”, М. Міллера “До питання про старі українські знамена”, Я. Рудницького “Українське назвознавство”, В. Мацяка “Українське боярство XIII–XVI ст. та його державно-творча роль”, М. Битинського “Українські Державні Відзнаки”. Не було виголошено доповіді О. Оглобліна (захворів) “Листи Юрія Нарбута до Вадима Модзалевського рр. 1912–1918”.

УРУ вдалося провести від імені Інституту родо- та знаменознавства ще одну наукову конференцію у травні 1948 р., але цього разу вже в Мюнхені. Після цього діяльність УРУ пішла на спад, бо паралельно активізували свою діяльність відновлене Наукове товариство ім. Т. Шевченка (НТШ) та новостворена Вільна Українська Академія Наук (ВУАН). Пізніше один з членів УРУ й Інституту родо- та знаменознавства О. Оглоблін писав: “Ця установа (УРУ. – О. К.) мала деякі завдання, які, на мою думку, не належать до компетенції наукової установи чи товариства. Інша справа Інституту родознавства та знаменознавства, що існував при тій Установі (на чолі був Проф. Михайло Міллер) й де я керував відділом Родознавства”³⁹.

Таким чином, УРУ виявилася неконкурентоздатною не знайшлося лідера, який би “потягнув” цю справу.

³⁹ Листи Олександра Оглобліна до Романа Климкевича // Український історик – 2003. – Ч. 1–5 (156–160). – С. 153.

Повернімося до часопису “Рід та Знамено”. Всього вийшло 4 числа, всі в 1947 р. У підзаголовку першого числа вказано: “Часопис присвячений знаменництву та родовідній справі”, у другому числі вихідні дані розширено, вказано, що це “орган внутрішнього зв’язку ознаменованих родів”, що видається “на правах рукопису”, і що “в загальну продаж не подається”, назву подано паралельно англійською та німецькою мовами, до того ж українська назва ще й продубльована латинкою. Наклад – 100 примірників. У третьому і четвертому числі назву подано додатково ще й французькою мовою. Лише у другому числі вказано “адреса для листування: “Ukrainische Heraldische Institut”, (16) Frankfurt a/M. – Höchst, Markt 5”. В жодному числі не подано складу редакційної колегії, прізвища головного редактора, адреси редакції.

Усі числа мають по 46 сторінок. Журнал друкувався на друкарській машинці з обох сторін аркуша і тиражувався на “циклостилі”. Між сторінок вклеювалися друковані високим друком окремі – з ілюстраціями. Обкладинка – з грубого жовтого паперу. Оформлення обкладинки виконав М. Битинський. Усю сторінку взято в рамку, нижня лінія якої розірвана; у розриві вміщено графічну емблему УРУ, по боках якої – по дві цифри року видання. Під назвою часопису накреслено квадрат, куди на кожному числі наклеювався надрукований на білому малюнок.

Перше число часопису “Рід та Знамено” відкривається невідомою редакційною статтею, за стилем схожою на праці М. Битинського. Оглядаючи історичний аспект української генеалогії, автор пише: “Буття української нації і вся велич завдань, що ставить перед нею її положення в просторі, вимагає засадничого перегляду нашого ставлення до родовідної справи. На кращих зразках нашого минулого і сучасного, на основах нації українського стану, повинно прийти до оформлення й зміцнення українських родів. Скріплений дух в родах скріпить і родини наші, ці основні комірники нації, та сцементує її. Животворний дух, в нових засадах виховання, сприятиме виправленню багатьох хибних рис нації. Це все дасть нації те, що потрібно для непоборного, могутнього духу її не тільки для досягнення своїх найвищих ідеалів, а й ведення нації на всі часи”⁴⁰.

Далі йдуть статті про УРУ та УРК (є підстави вважати автором М. Битинського), а по тому розвідка М. Битинського “Українські державно-національні відзнаки” (історичний огляд української геральдики від найдавніших часів української історії до кінця козаччини). Крім вказаної статті, М. Битинський помістив у цьому числі ще два підписаних матеріали: “Правильник до побудови українських родових знамен”, “Хибне зображення знамена” (йдеться про кольори пластової емблеми). Серед інших матеріалів треба відмітити статтю М. Міллера “Матеріали до питання за тризуб”, В. Сенютовича “З минулого нашої шляхти”, В. Козловської “Місце знахідки цегли з Володимирівим знаменом”.

Друге число часопису починається продовженням статей М. Міллера і В. Сенютовича з першого числа. Далі йдуть “Клейма на посуді князівської доби” В. Козловської “Матеріали до родословної Косачів” О. Оглоблина, “Про українські особові ймення” Я. Рудницького та ін. У цьому числі немає жодної підписаної статті М. Битинського.

⁴⁰ На новому шляху // Рід та знамено. – 1947. – Ч. 1. – С. 2.

Третє число. Тут також немає матеріалів М. Битинського. Вміщено продовження статті М. Міллера та закінчення статті В. Сенютовича, а також “Основні расові компоненти української нації” Т. Олесевича-Олесіюка, “Рідкісні імена слов’янського походження в українському назовництві” Я. Рудницького та ще кілька дрібніших матеріалів.

Четверте число. Завершується стаття М. Міллера, за якою йдуть праці М. Битинського “Знамена українських гетьманів (з 16 мал.)”, “Привісні печатки княжої доби” Я. Пастернака, “Олександр Лазаревський і українське родознавство” О. Оглоблина, “Ройси і Шварцбурги в українській історії” В. Мацяка, “Юрій Нарбут – геральдист” В. Січинського, а також низка статей і повідомлень.

Усі числа містять бібліографічні матеріали, огляди преси відповідної тематики, дрібні оголошення тощо.

На вихід чотирьох чисел “Рід та Знамено” відгукнувся І. Борщак у ч. 2 за 1949 р. паризького часопису “Україна”. Він пише, що “знайшлося на скитальщині кілька ентузіастів минулого України, кілька людей, що незважаючи на щоденні турботи матеріального життя, заснували 1947 р. “Український Інститут Родота Знаменознавства” [...] Органом цього інституту, що на чолі його стоїть М. Міллер, і є журнал “Рід та Знамено”. Матеріали, вміщені у ньому, досить різноманітні з ділянки сфрагістики, генеалогії, герольдії тощо”⁴¹. Рецензент звернув увагу на назву журналу: “Чому властиво редакція вибрала “Знамено” замість “герб”? Перше досі збереглося у чехів і словінців, друге польського походження давно вже набуло права громадянства в українській мові. Гадаємо, що не всі читачі зразу зрозуміють зміст, що його вкладає редакція в слово «Знамено»”⁴².

Ще одним здобутком М. Битинського в галузі геральдики стала його праця “Державні інсигнії України: Герб, печать, прапор, гімн”, яка вийшла друком на “циклостилї” 1949 р. На той час це була одна з найгрунтовніших розвідок з історії української символіки. Праця складалася з 4 частин: про герб і прапор більших, а про печатку і гімн – значно менших. Автор вмістив кольорове зображення укладеного ним великого герба України, кілька таблиць з описами прапорів європейських держав, подав чорно-білі рисунки “геральдичних” прапорів різних країн і власні проекти державного прапора та його “відміни”.

М. Битинський досить критично ставився, і цілком справедливо, до дуже слабкої законодавчої бази символіки УНР: фактично лише державний герб та печатку УНР (і то геральдично неправильно) було затверджено Українською Центральною Радою, а прапор і гімн існували не як державні, а як національні. Особливо багато клопоту було з кольорами прапора – синій чи жовтий має бути нагорі. “Тому то, – як пише автор, – така ігнорація і легковаження віддавна усталених в культурному житті держав особливих знакових знаків спричинилося до скрайньо назовні недоладних, а навіть безграмотних найвищих наших національних символів. І ця безграмотність далася відчутти тим способом, що у

⁴¹ Україна – 1949. – Ч. 2. – С. 144.

⁴² Там само.

практичному використуванні державних наших знаків викликала ще раз цілу низку прикрих непорозумінь”⁴³.

Таборове життя закінчувалося, більшість таборян поступово переїздила на постійне місце проживання до США, Канади, Аргентини, меншість залишалася жити у Німеччині. Навесні 1951 р. М. Битинський покинув Німеччину, прибув до Канади, де і прожив решту життя. Вживаючись у новий ґрунт, М. Битинський долучився до громадського культурного життя української Канади. Як фаховий педагог він працював одинадцять років викладачем на п’ятирічних курсах українознавства імені Григорія Сковороди в Торонто. Підготував і розмножив у десятках примірників “Збірник навчальних матеріалів для виховників ЮНОДУ” (1961) у двох частинах для молодшої групи. Перша частина – це казки, байки, міти і легенди, а друга – ігри та забави.

М. Битинський три роки викладав на курсах українознавства ім. Івана Котляревського при православної церкві Св. Володимира у Торонто, а у 1959/60 навчальному році був директором цих курсів. Для потреб курсів він підготував до друку посібник “Українське мистецтво. Ч. 1. Архітектура”.

У кінці 1950-х рр. серед учених на еміграції виникла необхідність об’єднати якимось чином дослідників допоміжних історичних дисциплін. Ініціаторами були О. Оглоблин, Р. Климкевич та Л. Винар. Для початку планувалося перевидати усі чотири числа часопису “Рід та Знамено”, а по тому далі продовжити його видання. Але цього не сталося, натомість виникла думка про створення товариства, яке об’єднало б усіх зацікавлених, таким чином було покладено початок створенню Українського генеалогічного і геральдичного товариства (УГГТ). На час формального заснування товариства у 1963 р. його членами було 32 особи. Головою обрано О. Оглобллина, заступником – Л. Винара, генеральним секретарем – Р. Климкевича, а головою Контрольної комісії – М. Битинського⁴⁴. Крім організаційної роботи, М. Битинський узявся створити емблему і печатку УГГТ. Після довгого обговорення було узгоджено всі деталі, і М. Битинський підготував проект. “Рисунок Колеги Битинського був одобрений всіма Членами Управи, але деякі з них завважили слушно, що він голосить “генеалогічне” (дуб з оголеним корінням) і “геральдичне” (три голі щити), але не голосить “українське”. Битинський, Кульчицький і я (О. Климкевич. – О. К.) запропонували вмістити між дубом і щитками один з історичних українських тризубів (напр., Ярослава І Мудрого як це, напр., бачимо на печаті УВАН). Трьох щитів заповнити не можна, бо якраз голі щити є символом геральдики. Справу остаточного оформлення печаті (вибір тризуба) передав я проф. Оглоблинові [...]”⁴⁵. У середині 1963 р. печатка УГГТ з тризубом князя Ярослава Мудрого вже використовувалася товариством.

⁴³ *Битинський М.* Державні інсигнії України Герб, печать, прапор, гімн. – [Б. м.,] 1949. – С. 49.

⁴⁴ Досить детально справу утворення Українського генеалогічного і геральдичного товариства висвітлено у статті Л. Винара “Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство”, опублікованій у журналі “Український історик” за 2003 р.

⁴⁵ Листи Романа Климкевича до Олександра Оглобллина // Український історик – 2003. – Ч. 1–5 (156–160). – С. 156.

Працюючи у галузі геральдики та інших допоміжних історичних дисциплін, М. Битинський опублікував кілька варіантів статті про те, в якому порядку мають використовуватися барви державного прапора в еміграції. М. Битинський був прихильником варіанта, коли жовтий колір був угорі.

Тоді як у празький період життя найбільшим досягненням М. Битинського була праця над проектом Хреста Симона Петлюри, то у торонтський – мабуть, проектування і реалізація Воєнного Хреста Української Народної Республіки. Ініціатива відзначення сорокаліття утворення збройних сил УНР через заснування ордена “вийшла” від 5-ї станиці СБУВ у Торонто, до якої входив і сам М. Битинський. Генеральна управа СБУВ 1 вересня 1953 р., розглянувши пропозицію 5-ї станиці, ухвалила створити “Комісію для вироблення проекту Пропамятної відзнаки Армії УНР та її статуту”; очолив комісію генерал М. Садовський. М. Битинський увійшов до її складу. Йому доручили виготовити проект ювілейної відзнаки. Розроблений проект нагороди складався зі знака ордена, мініатюри та грамоти і був затверджений відповідним наказом Міністерства військових справ. Ось опис відзнаки, як його подав в одному з документів М. Битинський: “1). Чоловий бік – металово-пластичний й емальований. Білий простораменний хрест сполучний раменами з золотою чотирикінцевою проміннястою зіркою, положений на два схрещені золоті ж античні мечі; в осередку хреста в блакитному коловому полі золотий тризуб; колове поле оточене потрійним золото-біло-золотопругом [...] 2). Зворотній бік – металово-гладкий. На ньому вирізано напис: 1917–1957. 3). Воєнний хрест носить на тридільній темнозелено-малиново-темнозеленій стрічці, при чому середня смуга ширша від скрайніх”⁴⁶.

Закон про цей орден був прийнятий Президією Української Національної Ради і відповідним наказом міністерства військових справ за підписом міністра генерала А. Вовка лише 8 березня 1958 р. Практичне нагородження Воєнним хрестом розпочалося 1962 р. Треба додати, що 1961 р. М. Битинський очолив Крайову раду Воєнного Хреста і працював на цій посаді п’ять років.

У 50–60-х роках ХХ ст. він виконав проекти родових гербів на замовлення осіб з роду Климкевичів, Геник-Березовських, Садовських, Крицьких, Туранських, Копачів, Кульчицьких та ін.

За його проектами, а то і в авторському виконанні, створено прапори для українських організацій США і Канади – Буковинського куреня, кількох станиць Союзу бувших українських вояків (СБУВ), Союзу українських ветеранів Канади (СУВ), Об’єднання української демократичної молоді (ОДУМ), кількох пластових куренів, серед них куреня ім. С. Петлюри.

У цей час він спроектував печатки Воєнно-історичного товариства, членом якого був, два варіанти печатки Українського архіву-музею у Чикаго, Українського народного дому у Торонто, курсів українознавства ім. Г. Сковороди та ім. Котляревського, де він працював викладачем, Об’єднання українських педагогів Канади, митрополита Української Греко-Православної Церкви Канади Іларіона Огієнка.

⁴⁶ ЦДАВО України – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2173. – Арк. 5.

Для того ж Воєнно-історичного товариства М. Битинський виконав “фірмову” віньєтку, що вміщувалася на виданнях товариства. Це одна з кращих його геральдичних композицій. Картуш з державним тризубом оточений лавровим і дубовим гіллям, схиленими прапорами та іншими елементами. Все це, так би мовити, “лежить” на архітектурному фрагменті.

У серії видань Українськовоєнно-історичного інституту М. Битинський підготував видав збірку поезій, присвячених “світлій пам’яті лицарів державного війська України, полеглих у збройній боротьбі за батьківщину. 1917–1921” під назвою “Сенотаф” з його ж графічним оформленням. Книга складається з двох частин: перша – “Богатирський епос” (автор М. Оверкович, тобто М. Битинський), друга – поезії різних авторів, серед них Є. Маланюк, О. Стефанович, О. Олесь. Для зразка наведемо прикінцеву частину поеми М. Оверковича “На Брамі України”:

Летить, минає рік за роком,
Невпинно дні пливуть;
У вік віків залізним кроком
Герої Крут
Ідуть.
І креслять їхні Світлі Тіні
В безсмертя славу путь:
В віках віків Борці Нетлінні –
Герої Крут
Не вмруть!⁴⁷

Варто згадати, що М. Битинський практикував як маляр і, зокрема, іконописець, починаючи ще з празького періоду, коли він виконав низку образів для українських православних церков, а такожу Німеччині, коли перебував у таборах для переміщених осіб. Певним здобутком митця в Канаді став іконостас Свято-Андріївської церкви (старої) у Торонто. Пензлю М. Битинського належать чотири великі ікони іконостасу і чотири менші на райських воротах. На замовлення митрополита Іларіона він виконав два варіанти антиминосів.

Про його успіхи у цьому мистецтві о. П. Білон писав: “Його Ахильова п’ята – в малярстві, дарма, що Битинський виконав багато замовлень для наших музеїв, церков і приватних людей [...] Хтось може закинути, що образи Битинського дуже подобаються нашій публіці. Але знаючи смак публіки, не можна у цьому випадку сказати, голос народу – Голос Божий”⁴⁸.

До числа здійснених проєктів М. Битинського належать кілька надгробків у Канаді і США з використанням геральдичних композицій. Це згадуваний надгробок на могилі о. П. Білона у Бавн-Бруці, а також на могилі лікаря 4-ї київської дивізії Армії УНР О. Плітаса. У Торонто М. Битинський спроектував надгробки на могилах єпископа Платона, уенерівських військовиків – брата Симона Петлюри полковника О. Петлюри, підполковника О. Омельченка

⁴⁷ Сенотаф. – Торонто 1962. – С. 24.

⁴⁸ Білон П., *прот.* Спогади. – С. 137.

сотника О. Савченка. Не вдалося реалізувати схвалений проект пам'ятника на символічній могилі на території ферми “Київ” неподалік Торонто.

Продовжувалася праця у галузі книжкової графіки. Так, М. Битинський виконав проекти обкладинок кількох українських канадських часописів (“Учительське слово”, “Життя і школа”, “Наш вік”, “Бюлетень Союзу бувших Українських вояків у Канаді”, “Вісник” консисторії Греко-Православної церкви в Канаді, “Новий літопис”). Він оформив кілька книжок, виданих у канадських українських видавництвах, серед них збірка поезій Л. Ромена “Передгрім'я”, “Спогади” о. П. Білона та ін.

Одна з останніх статей М. Битинського “Українські військові відзначення” у часописі “Вісті комбатанта” викликана була тим, писав він, що “серед теперішніх численних і різномірних патріотичних імпрез вражає одно дуже прикре явище. Присутні на таких прилюдних зібраннях колишні наші вояки, що пишаються своїми, сказати б “військовими регаліями” – почесними відзнаками бойових нагород, службових заслуг і т. п. у вигляді орденів, орденських відзнак, пропам'ятних значків та інших зовнішніх виявів вояцької діяльності, якимсь неоднаково прилюдно демонструють свої почесні емблеми [...] із здивуванням помічаєш дивний безпорядок у не однотайному користуванні тими відзнаками. Іноді таке явище начіплювання на себе без знання й розуміння особливостей градації й походження відзнак та їхньої ступеневої вартості, мимохідь викликає сумне враження просто якогось ганебного хаосу”⁴⁹. Річ у тім, що різноманітні громадські і комбатантські організації напродукували багато різноманітних “орденів” та відзнак і роздавали їх, так би мовити, направо і наліво.

Отож М. Битинський у цій статті, що друкувалася з продовженням у ч. 1, 2, 3 “Вістей комбатанта” за 1968 р., намагався подати загальні уявлення, що таке нагороди, їхні категорії, правила і порядок носіння, тим самим підвести під цю проблему науковий ґрунт. Цікавим є розділ 10 “Завмерлі, або нездійснені українські відзнаки”, де він на конкретних прикладах розглядає історії окремих нездійснених нагород. “Найкращим прикладом відзнак завмерлих служить орден св. Архистратига Михаїла, що був встановлений ще на початку нашої державності в 4-х ступенях для старшин і козаків однаково, і був у скоромучасі, невідомо з яких причин, скасований”⁵⁰.

Автор завершує статтю закликком до громадськості “...теперішні несусвітні вчинки з нагороджуванням “орденами”, титулами та ранговими піднесеннями, вповні наподобляють [...] вибрики широкої отаманії на рідних землях, а потім діяння відновленого самозванця на чужині, які спокійно тепер торгують козацькою честю, розпродуючи свої ордени й уділяючи ранги кожному хто “заслужиться”... Тому не слід мовчки терпіти таке очевидне порушення правопорядку й вояцької дисципліни, а слід протидіяти вакханалії непотребства й вийти з честю з того теперішнього хаосу”⁵¹.

⁴⁹ Битинський М. Українські військові відзначення // Вісті комбатанта – 1968. – № 1. – С. 18.

⁵⁰ Там само. – № 3. – С. 44.

⁵¹ Там само. – С. 47.

М. Битинський, як згадувалося, входив до Союзу бувших українських вояків у Канаді (СБУВ) й виготовив для 5-ї станиці (відділу) у Торонто прапор, який урочисто посвячено було соборі Св. Володимира. З часом М. Битинського було обрано головою цієї станиці. Він досить тісно співпрацював з Військово-історичним інститутом, який очолював генерал М. Садовський, котрий зібрав велику колекцію документів і матеріалів доби УНР. 1965 р. в Торонто на основі цього зібрання було проведено велику виставку. Одним з організаторів, поруч з генералом М. Садовським і С. Голяшем був М. Битинський, він виконав, зокрема, афішу й інформаційний листок. У тексті цього листка наголошується, що для глядачів відкрито “єдину у світі збірку оригінальних воєнних пам’яток, що являються неоціненним всенациональним скарбом українського народу, які будуть перевезені до столиці вільної України – Києва”.

Після смерті генерала М. Садовського у 1967 р. М. Битинського обрали директором цього музею, і музей було перенесено з приватного помешкання покійного генерала М. Садовського до найнятого приміщення в будинку православної громади при соборі Св. Володимира в Торонто⁵².

Але здоров’я вже не дозволяло діяти активно, тяжка хвороба забирала сили... 24 грудня 1972 р. М. Битинський помер. Поховали його на кладовищі в Торонто.

Полковник В. Филонович у некролозі писав: “Доля судила мені пройти з Покійним тернистим шляхом нашої визвольної боротьби. Знав я його як зразкового, карного старшину, завжди лагідного і спокійного, і за час 50-літнього нашого кровного побратимства ніколи й нічим це побратимство не було порушено [...] Світлої пам’яті М. Битинський – це зразок великого патріота, борця за волю й суверенність нашої Батьківщини – України, це зразок обов’язку, вірності й честі”⁵³.

⁵² Там само. – № 1. – С. 54.

⁵³ ЦДАВО України – Ф. 5235. – Оп. 1. – Спр. 2175. – Арк. 2.